O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK (UDK): 330.34 + 502/504 + 1(091)

Xasan SOBIROV,
Mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat transport univeristeti, Toshkent, O‘zbekiston
E-mail:xsobirov@gmail.com

F.f.d., professor O‘.Tilavov taqrizi asosida

BARQAROR RIVOJLANISH KONSEPSIYASINING GENEZISI: TARIXIY-FALSAFIY EVOLYUTSIYA VA ZAMONAVIY MAZMUNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada barqaror rivojlanish konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanish jarayoni tarixiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarning qadimgi davrlardagi talqinlaridan boshlab, sanoat inqilobi, resurslarning cheklanganligi haqidagi iqtisodiy qarashlar, V.I. Vernadskiyning noosfera ta’limoti, Rim klubi faoliyati hamda BMT doirasidagi xalqaro tashabbuslargacha bo‘lgan evolyutsion jarayon ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, 1972 yilgi Stokgolm konferensiyasi, 1987 yilgi Brundtland komissiyasi ma’ruzasi, 1992 yilgi Rio-de-Janeyro konferensiyasi va 2015 yilgi Barqaror rivojlanish maqsadlarining konsepsiya taraqqiyotidagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot natijasida barqaror rivojlanish faqat ekologik muammolarni hal qilishga qaratilgan yondashuv emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik manfaatlarni o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi kompleks ilmiy-falsafiy paradigma ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, barqaror taraqqiyot, ekologik barqarorlik, iqtisodiy o‘sish, noosfera, Rim klubi, Brundtland komissiyasi, BMT, avlodlararo adolat, ekologik madaniyat.

ГЕНЕЗИС КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Аннотация

В статье анализируется процесс формирования и развития концепции устойчивого развития с историко-философской точки зрения. Рассматривается эволюция представлений о взаимоотношениях человека и природы от античной философии до современных международных инициатив. Особое внимание уделяется учению В.И. Вернадского о ноосфере, деятельности Римского клуба, Стокгольмской конференции 1972 года, докладу Комиссии Брундтланд 1987 года, конференции в Рио-де-Жанейро 1992 года и Целям устойчивого развития ООН 2015 года. Обосновывается положение о том, что устойчивое развитие представляет собой не только экологическую концепцию, но и комплексную социально-экономическую и философскую парадигму, основанную на гармонизации экономических, социальных и экологических интересов.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологическая устойчивость, экономический рост, ноосфера, Римский клуб, Комиссия Брундтланд, ООН, межпоколенческая справедливость, экологическая культура.

THE GENESIS OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: HISTORICAL-PHILOSOPHICAL EVOLUTION AND CONTEMPORARY CONTENT

Annotation

This article examines the genesis and evolution of the concept of sustainable development from a historical and philosophical perspective. It explores the development of ideas concerning human–nature relations from ancient philosophy to contemporary international initiatives. Particular attention is paid to V.I. Vernadsky’s noosphere theory, the activities of the Club of Rome, the 1972 Stockholm Conference, the 1987 Brundtland Commission Report, the 1992 Rio de Janeiro Conference, and the UN Sustainable Development Goals adopted in 2015. The study argues that sustainable development should be understood not merely as an environmental concept, but as a comprehensive socio-economic and philosophical paradigm aimed at harmonizing economic, social and environmental interests.

Keywords: sustainable development, environmental sustainability, economic growth, noosphere, Club of Rome, Brundtland Commission, United Nations, intergenerational justice, environmental culture.

Kirish. Insoniyat taraqqiyoti davomida tabiat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar doimo muhim falsafiy va amaliy masalalardan biri bo‘lib kelgan. Dastlab inson tabiatga bevosita bog‘liq mavjudot sifatida yashagan bo‘lsa, keyinchalik ishlab chiqarish vositalarining rivojlanishi uning tabiatga ta’sirini tobora kuchaytirdi. Ayniqsa, sanoat inqilobidan keyin iqtisodiy o‘sish sur’atlarining tezlashishi tabiiy resurslardan foydalanish ko‘lamining kengayishiga, atrof-muhitga antropogen bosimning ortishiga sabab bo‘ldi.

XX asrga kelib ekologik muammolarning global xarakter kasb etishi insoniyat oldiga iqtisodiy rivojlanish va ekologik xavfsizlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash vazifasini qo‘ydi. Shu sharoitda keyinchalik “barqaror rivojlanish” deb nomlangan ilmiy-nazariy yondashuv shakllana boshladi.

Barqaror rivojlanishning zamonaviy mazmuni iqtisodiy o‘sishni inkor etmaydi. Aksincha, iqtisodiy taraqqiyotning ijtimoiy farovonlik va ekologik xavfsizlik bilan uyg‘unligini talab qiladi. 1987 yilda BMTning Atrof-muhit va rivojlanish bo‘yicha xalqaro komissiyasi tomonidan e’lon qilingan “Umumiy kelajagimiz” ma’ruzasida barqaror rivojlanish “kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga zarar yetkazmagan holda bugungi avlod ehtiyojlarini qondiradigan rivojlanish” sifatida ta’riflangan (Our Common Future, 1987).

Mazkur maqolaning maqsadi barqaror rivojlanish konsepsiyasining shakllanish bosqichlarini tarixiy va falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilish hamda uning zamonaviy mazmunini ochib berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Barqaror rivojlanish g‘oyasining dastlabki nazariy ildizlari inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rgangan qadimgi mutafakkirlarning qarashlarida uchraydi. Aristotel, Gippokrat va Teofrast kabi olimlarning qarashlarida tabiiy muhit, inson hayoti va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi aloqadorlikka e’tibor qaratilgan.

XVIII–XIX asrlarda aholi sonining o‘sishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi masalalari iqtisodiy fikrda alohida o‘rin egallay boshladi. T. Maltus aholining geometrik, oziq-ovqat ishlab chiqarishining esa arifmetik progressiya asosida o‘sishi haqidagi fikrni ilgari surgan va bunday nomutanosiblik ijtimoiy

muammolarga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatgan (Maltus, 2008). Mazkur qarashlar keyingi davrda resurslar cheklanganligi va iqtisodiy o‘sish chegaralari haqidagi munozaralar uchun nazariy asoslardan biri bo‘ldi.

XX asrda V.I. Vernadskiyning biosfera va noosfera haqidagi ta’limoti insonning tabiatga ta’sirini falsafiy-ilmiy jihatdan yangicha talqin qilish imkonini berdi. Vernadskiy insoniyatni biosferaga kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi geologik omil sifatida ko‘rib, inson faoliyatining ilmiy bilim va oqilona boshqaruv asosida tashkil etilishi zarurligini ta’kidlagan (Vernadskiy, 1989).

Barqaror rivojlanish g‘oyasining zamonaviy bosqichga o‘tishida Rim klubining 1972 yildagi “O‘sish chegaralari” ma’ruzasi alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. D. va D. Medouz boshchiligidagi tadqiqotchilar guruhi demografik o‘sish, sanoatlashtirish, resurslardan foydalanish, oziq-ovqat ishlab chiqarish va ifloslanish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni modellashtirdi. Mazkur tadqiqot cheksiz iqtisodiy o‘sishning tabiiy chegaralari mavjudligini ko‘rsatishga qaratilgan edi.

1980 yilda IUCN, UNEP va WWF tomonidan tayyorlangan “World Conservation Strategy” hujjatida “sustainable development” atamasining xalqaro miqyosda qo‘llanilishi barqaror rivojlanish g‘oyasining institutsional shakllanishida muhim qadam bo‘ldi (IUCN, UNEP, WWF, 1980).

1987 yilgi “Umumiy kelajagimiz” ma’ruzasi esa konsepsiyaning mazmunini tizimli ravishda shakllantirdi. Unda iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy ehtiyojlar va atrof-muhitni muhofaza qilish bir-biridan ajratib bo‘lmaydigan jarayonlar sifatida talqin qilindi (World Commission on Environment and Development, 1987).

1992 yilgi Rio-de-Janeyro konferensiyasi barqaror rivojlanishni xalqaro siyosiy kun tartibining muhim yo‘nalishiga aylantirdi. Konferensiyada Rio deklaratsiyasi va “XXI asr kun tartibi” kabi muhim hujjatlar qabul qilindi (United Nations, 1992).

2015 yilda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan “2030 yilgacha barqaror rivojlanish kun tartibi” esa konsepsiyani 17 ta global maqsad orqali aniq maqsad va vazifalar tizimiga aylantirdi (United Nations, 2015).

Muhokama. Barqaror rivojlanish konsepsiyasining tarixiy evolyutsiyasini tahlil qilish uning birdaniga vujudga kelmaganini ko‘rsatadi. U insoniyatning tabiatga munosabati, iqtisodiy o‘sishning chegaralari, ijtimoiy adolat va kelajak avlodlar manfaatlari haqidagi qarashlarning uzoq muddatli rivojlanishi natijasida shakllangan.

Konsepsiyaning muhim falsafiy asoslaridan biri - avlodlararo adolat tamoyilidir. Ushbu tamoyil hozirgi avlodning iqtisodiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish jarayonida kelajak avlodlarning imkoniyatlari hisobga olinishi kerakligini anglatadi. Shu jihatdan barqaror rivojlanish an’anaviy qisqa muddatli rivojlanish modelidan farq qiladi.

Ikkinchi muhim jihat - tizimli yondashuv. Barqaror rivojlanish iqtisodiyot, jamiyat va ekologiyani alohida tizimlar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq yagona tizim sifatida ko‘radi. Masalan, iqtisodiy o‘sish ish o‘rinlari va daromadlarning oshishiga olib kelishi mumkin, biroq u resurslardan haddan tashqari foydalanish bilan birga kechsa, ekologik muammolarni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli iqtisodiy siyosatning ekologik va ijtimoiy oqibatlari ham hisobga olinishi lozim.

Uchinchi jihat - qadriyatlar transformatsiyasi. Barqaror rivojlanish faqat texnologik yoki iqtisodiy o‘zgarish emas. U insonning tabiatga, resurslarga va iste’molga bo‘lgan munosabatini ham o‘zgartirishni talab qiladi. Bu jarayonda ekologik madaniyat, mas’uliyat, tejamkorlik va uzoq muddatli fikrlash kabi qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

To‘rtinchi jihat - global hamkorlik. Iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, cho‘llanish, suv resurslarining kamayishi kabi muammolar davlat chegaralarida to‘xtab qolmaydi. Shu sababli ularni hal etish xalqaro hamkorlikni talab qiladi.

2015 yilgi 2030 yilgacha bo‘lgan kun tartibi barqaror rivojlanishning mazkur jihatlarini yanada kengaytirdi. 17 ta maqsad qashshoqlikni tugatish, sifatli ta’lim, gender tengligi, munosib mehnat, ekologik barqarorlik, tinchlik va samarali institutlar kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi (United Nations, 2015).

Shunday qilib, barqaror rivojlanish konsepsiyasi tarixiy jihatdan ekologik muammolarga javob sifatida shakllangan bo‘lsa-da, hozirgi bosqichda uning mazmuni ancha kengaygan. U iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va institutsional omillarni yagona rivojlanish tizimida birlashtiradi.

Xulosa. Barqaror rivojlanish konsepsiyasining genezisi insoniyatning tabiat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni anglash jarayoni bilan chambarchas bog‘liq. Qadimgi falsafiy qarashlardan boshlangan mazkur g‘oya sanoat inqilobi, resurslarning cheklanganligi haqidagi iqtisodiy nazariyalar, Vernadskiyning noosfera ta’limoti, Rim klubining tadqiqotlari va BMT tashabbuslari orqali izchil rivojlangan.

1987 yilgi “Umumiy kelajagimiz” ma’ruzasi konsepsiyaning zamonaviy ilmiy ta’rifini shakllantirgan bo‘lsa, 1992 yilgi Rio konferensiyasi uning xalqaro siyosiy maqomini mustahkamladi. 2015 yilgi 2030 yilgacha bo‘lgan kun tartibi esa barqaror rivojlanishni aniq maqsad va indikatorlar tizimiga aylantirdi.

Ilmiy-falsafiy nuqtai nazardan barqaror rivojlanishning asosini uch yo‘nalish - iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanatning o‘zaro uyg‘unligi tashkil etadi. Shu bilan birga, konsepsiya kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olish, global hamkorlikni kuchaytirish va insonning ekologik mas’uliyatini oshirishni ham nazarda tutadi.

Demak, barqaror rivojlanish konsepsiyasi zamonaviy sivilizatsiyaning uzoq muddatli taraqqiyotini tushuntirish va rejalashtirishga xizmat qiluvchi kompleks ilmiy-falsafiy paradigma sifatida shakllangan.

ADABIYOTLAR

1. Maltus T. Опыт о законе народонаселения. - Москва: Директмедиа Паблишинг, 2008. - 465 с.
2. Vernadskiy V.I. Биосфера и ноосфера. - Москва: Наука, 1989. - 261 с.
3. World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development. - IUCN, UNEP, WWF, 1980.
4. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. - Oxford: Oxford University Press, 1987.
5. United Nations. United Nations Conference on Environment and Development: Agenda 21, Rio Declaration, Forest Principles. - Rio de Janeiro, 1992.
6. United Nations. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. - New York, 2015.
7. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Behrens W.W. The Limits to Growth. - New York: Universe Books, 1972.
8. Mamedov N.M. Устойчивое развитие: предпосылки концепции // Вестник экологического образования в России. - 2022. - №2. - С. 5-10.
9. Ursul A.D., Romanovich A.L. Концепция устойчивого развития и проблема безопасности // Философские науки. - 2001. - №3. - С. 63–78.